

Tekenen in de tijd 218

24-30 september 2023

Zondag eindigde de Vredesweek. Dit jaar stond de groeiende onvrede in ons eigen land centraal, en de vraag wat daaraan te doen. Erik Borgman gelooft niet dat het dempen van onvrede helpt. Het is nodig de mechanismen te ontmantelen die tot onvrede leiden en die in stand houden.

Dit weekend eindigt de Vredesweek. Het thema van dit jaar was opmerkelijk: 'Onvrede. En nu?' Het ging dus niet over oorlog in het algemeen, of over oorlog elders, zelfs niet over oorlog in Oekraïne. Het ging over de onvrede in onze eigen samenleving. Deze onvrede is niet nieuw, maar doet de laatste tijd steeds meer van zich spreken. De gebruikelijke reactie is de oproep dat wij wat meer rekening met elkaar moeten houden, elkaar beter moeten leren kennen en tegelijkertijd toleranter moeten worden met betrekking tot verschillen van mening tussen ons. Nu zou dat inderdaad wel schelen, denk ik, maar er is meer aan de hand dan dat we heftiger met elkaar discussiëren. Dat is gevolg, geen oorzaak. Afgelopen dinsdag sprak ik in Breda over het thema van de Vredesweek en probeerde de aanwezigen te overtuigen dat er iets fundamenteels aan de hand is. Onvrede is het product van de samenleving waarin wij leven. Niettemin willen wij haar koste wat kost in stand houden, hoezeer wij ook terugschrikken van haar uitwassen. *There is no alternative*, zei Margaret Thatcher ook, en wij zijn het allemaal gaan geloven. Wij denken niet dat er een samenleving mogelijk is die daadwerkelijk de vrede bevordert. We denken dat we vastzitten aan de mechanismen die ervoor zorgen dat mensen het gevoel hebben dat zij per definitie tegenover elkaar staan. Daar zijn zij zich de laatste tijd steeds meer naar gaan gedragen.

We hebben onze samenleving ingericht op onderlinge concurrentie. Dat wat we hopen te bereiken, is niet voor iedereen bereikbaar, zo wordt ons steeds voorgehouden. Willen we het echt bereiken, dan moeten we ons er tot het uiterste voor inspannen. Alles geven. Daarbij zijn wij uiteindelijk op onszelf aangewezen, ook dat wordt ons steeds opnieuw verteld. Als jij vooruit wilt komen, is het aan jou om te zorgen dat dit inderdaad gebeurt. Dat impliceert dat als je niet vooruitkomt, je dat aan jezelf te wijten hebt. Je hebt geen pech gehad, je bent niet wat minder succesvol dan een ander en dat is eigenlijk ook best okay. Neen, je bent een *loser*. Bent! Een *loser* is in onze samenleving iets geworden wat je *bent*. Hoe zou je dat dan niet uit alle macht proberen te voorkomen? In deze strijd van allen tegen allen doen onze jonge mensen zichzelf massaal geweld aan, zodat ze *burn-out* raken. Anderen proberen zich koste wat kost te verweren en roepen dat *zij* in geen geval de *losers* zijn. Zij. Niet. Het lijkt zo, omdat anderen de plaats die hun toekomst hebben ingepikt. Deze mensen zoeken woordvoerders voor hun gevoel van miskenning die suggereren dat zij deze situatie kunnen en ook zullen veranderen. Zo is een populisme ontstaan dat op agressieve wijze 'de elite' beschuldigt een complot te smeden tegen 'het volk'.

Het helpt niet onze jonge mensen te zeggen dat ze wat flinker moeten zijn en dat het allemaal wel goed komt. Ze wilden flink zijn en zorgen dat het goed kwam, en precies dat heeft hen ziek gemaakt. Het helpt evenmin het populisme te vragen zijn toon te matigen. De hoge toon is de essentiële uitingvorm van populisme. Het laat zien dat grote groepen mensen wanhopig zijn en worden verblind door angst. Dat ze het gevoel hebben er niet aan te pas te komen, niet gezien te worden, niet de moeite waard te worden gevonden. Dat laatste hebben ze zeker niet verzonnen. Alles in

onze samenleving straalt uit dat je pas de moeite waard bent als je succes hebt. Als je de beste, de slimste, of de mooiste, of de succesvolste bent in je categorie. Het hoort echter bij de overtreffende trap dat die door weinigen wordt bereikt. In de race naar de beste, de slimste, de mooiste of de succesvolste vallen de meesten onderweg af. Met als gevolg dat wij een samenleving hebben vol met mensen die zichzelf mislukt vinden. Waar zij geleerd hebben om uit alle macht naar te streven, hebben zij niet bereikt en zullen ze niet bereiken. Met als gevolg de onvrede waar we overal de symptomen van zien.

Nu zijn er heel veel zaken waarin het geen zin heeft 'de beste' te willen zijn. Hoe zou je 'de beste echtgenoot' of 'de beste vader' kunnen zijn? Wat daarin goed is, hangt nauw samen met de vraag van wie je echtgenoot of vader bent. De beste leraar is op het gymnasium iets anders dan op een MBO-opleiding, Zij of hij kan bovendien voor deze ene leerling helemaal geen goede leraar blijken, hoeveel succes z/hij bij anderen ook heeft. Maar precies hier zit de grote verandering van de afgelopen decennia: we zijn van alles gaan doen alsof er wel eenduidig is uit te maken wat het beste is. We zijn bovendien gaan suggereren dat het ook altijd mogelijk is om via allerlei verbetertrajecten daar dichterbij in de buurt te komen. Ik weet nog goed dat ons zo'n vijftien jaar geleden voor het eerst bij een evaluatie op de universiteit werd gevraagd op welke andere onderzoeksgroep in de wereld wij wilden lijken. Dat was dan een zogenoemde *benchmark* en aan de hand daarvan kon worden beoordeeld of je streven ook slaagde. Ik was op dat moment stomverbaasd. Ik heb nog nooit op iemand willen lijken. Ik wil de beste theoloog zijn die ik kan zijn. In mijn context, onder de omstandigheden die hier en nu gelden. Dat is niet veranderd, maar de verbazing is inmiddels verdwenen.

Als wij de onvrede in de samenleving willen verkleinen, dan heeft het weinig effect om mensen te vragen hun onvrede te onderdrukken, Wij zullen moeten zorgen dat zij niet meer bang hoeven te zijn als *losers* te verschijnen. Wij zullen moeten zorgen dat de essentiële dingen van het leven niet zo schaars zijn dat velen ervan verstoken blijven, of bang zijn er in de toekomst van verstoken te zullen blijven. Wij zullen moeten werken aan een cultuur waarin mensen zich gewaardeerd en gezien weten, en waar ze voelen dat ze een betekenisvolle bijdrage leveren. Wij zullen moeten ophouden economische vooruitgang te zien als het ultieme doel van onze individuele en collectieve inspanningen. Wij zullen de Margret Thatcher in onszelf moeten doden, zodat wij kunnen breken met onze gewelddadige vlucht naar voren die ervoor zorgt dat het streven naar economische groei tot steeds nieuwe problemen leidt, deze problemen urgent om een oplossing vragen en alles en iedereen met het oog daarop wordt gemobiliseerd door de angst aan te wakkeren voor een dreigende catastrofe met onoverzienbare gevolgen. Dit laatste zorgt ervoor dat we de catastrofes niet zien die zich al lang aan het voltrekken zijn: de alarmerende aantasting van de psychische volksgezondheid en de voortgaande aantasting van ecosystemen, en daarmee van de bewoonbaarheid van de aarde als ons gemeenschappelijk huis.

Ik las dit weekend het boek *Small is Beautiful* van de van oorsprong Duitse econoom Ernst Friedrich Schumacher (1911-1977), die vooral in Engeland en de Verenigde Staten heeft gewerkt. De Nederlandse vertaling was getiteld *De schoonheid van het kleine*. Het boek verscheen voor het eerst in 1973 en voorzag, vijftig jaar geleden, al veel van de crises waarmee wij nu geconfronteerd worden. Zowel de ecologische als de psychologische aspecten ervan. Wat Schumacher beschouwt als remedie duidde hij aan in de ondertitel van zijn boek: *Economics as If*

People Mattered. We moeten over economie denken 'alsof mensen ertoe doen'. Dat betekende voor Schumacher dat wij weer centraal leren stellen wat voor een goed leven belangrijk is: voldoende voedsel en beschutting, werk dat eraan bijdraagt dat er voor iedereen voldoende voedsel en beschutting beschikbaar is en een begrip van en een omgang met de wereld die het mogelijk maken zich erin thuis te voelen.

Schumacher werd op latere leeftijd katholiek. In de katholieke traditie zag hij een cultuur die het respect en de zorg voor wat gegeven wordt centraal stelt, vanuit eerbied voor Degene die daarvan de gever is. Hij herinnert in *Small is Beautiful* aan het woord van Jezus dat ons voorhoudt op te houden met zoeken naar wat we zullen eten, drinken of aantrekken. 'Zoek eerst het koninkrijk van God en zijn gerechtigheid, dan krijg je dat alles erbij' (Matteüs 6,31; vgl. Lucas 12,32). Toch had ik het ongemakkelijke gevoel dinsdag in Breda ongehoorde dingen te zeggen toen ik zei dat duurzame vrede alleen kan aanbreken als wij weer leren vertrouwen dat ons de noodzakelijke wijsheid en de noodzakelijke inventiviteit zal worden gegeven. Schumacher had vijftig jaar geleden deze conclusie al getrokken. Hoe breed zijn boek in 1973 ook verbreid werd, zijn raad om allereerst naar wijsheid te zoeken is nauwelijks opgevolgd. Toch is het goed te weten voorgangers te hebben en in een traditie te staan. Ik ben vast van plan dat niet opnieuw te vergeten.

Erik Borgman, lekenDominicaan
voorzitter van de programmaraad van het Huis van Dominicus in Utrecht

E.F. Schumachers boek *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered* is nog altijd verkrijgbaar, onder meer in een uitgave van Vintage Classics.